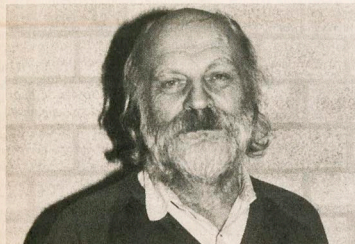

Het systeem van de dood

Westers economisch denken leidt tot collectieve zelfmoord. Econoom Franz Hinkelammert: "Ik geloof dat de westerse maatschappij een mensen-offerende maatschappij is"

Het is een dwingende eis van ons geloof levensmogelijkheden te creëren voor allen. (foto Heinemann)

"Wanneer het systeem van de vrije markt nu – na de ineenstorting van de communistische systemen in Oost-Europa – definitief wint, dan is dat naar mijn overtuiging ook definitief het einde van de wereld." Aan het woord is *Franz Hinkelammert*, één van de stichters van het oecumenische onderzoeksbureau DEI in Costa Rica. Ik ontmoet hem tijdens zijn driedaags verblijf in Nederland, waar hij voor het eerst een aantal inleidingen houdt. Momenteel werkt hij samen met de bevrijdingstheologen *Hugo Assmann* en *Pablo Richard* aan een kritisch onderzoek naar de christelijke wortels van het westerse economisch systeem.

Hinkelammert is afkomstig uit Duitsland en daar in de economie gepromoveerd; in 1963 is hij naar Chili verhuisd. Dat land heeft hij na de val van president *Salvador Allende* echter weer verlaten; sinds 1973 woont hij in Midden-Amerika. Hij geeft gastcolleges aan de universiteiten van Honduras en Costa Rica, maar de meeste tijd besteedt hij aan het onderzoek in DEI. "Ik ben steeds meer gestoten op de problematiek van economie en theologie. De ideologie van de economie heeft een bijzonder brede theologische ruggegraat. De denkbelden van de economie worden voortdurend uitgedrukt in termen die tenminste grenzen aan theologische termen." – hij noemt als voorbeeld de 'Onzichtbare Hand' in de theorie van

John Veldman

Bedrijfspastor te Arnhem

Adam Smith – "toch maakt de economie zijn ideologische uitgangspunten zelden helder."

Afgodensysteem

In Nederland is hij in beperkte kring vooral bekend geworden vanwege zijn boek 'Die ideologische Wapen des Todes'. Daarin analyseert hij uitvoerig, onder andere aan de hand van de theorieën van *Karl Marx* en *Milton Friedman*, hoe het kapitalisme tot een afgodensysteem geworden is. Hij komt tot de conclusie dat het systeem van de vrije markt 'het systeem van de dood' is. Wanneer je in de markt van vraag en aanbod niet mee kunt doen, tel je ook als mens niet mee. "De problemen, die het kapitalisme niet oplost, worden vandaag de dag steeds duidelijker; het zijn de problemen van de werkloosheid, van de onderontwikkeling, van de schulden en in toenemende mate die van de ecologie. De markt – wanneer die exclusief heerst, en dat doet onze markt nu eenmaal – leidt tot vernietiging van mens en milieu. Ik geloof dat de westerse maatschappij een mensen-offerende maatschappij is. Op het altaar van de schulden worden hele continenten eenvoudig geofferd. In DEI vragen we ons

steeds meer af hoe het mogelijk is dat het christelijk geloof in zo'n samenlevingsvorm zijn uitdrukking heeft gekregen. Waarom kijkt het Westen niet langer op tegen collectieve zelfmoord?" Natuurlijk vraag ik hem wat dit alles betekent in het licht van de ontwikkelingen in Oost-Europa. Vlot komt zijn antwoord: "Het socialisme is ontstaan als alternatief voor het kapitalisme met de pretentie de problemen op te lossen die het kapitalisme niet oplost. Maar ik ben er wel van overtuigd dat het historisch socialisme, zoals het in de Sovjet-Unie vorm heeft gekregen, buitengewoon zwakke plekken heeft. Een van de belangrijkste daarvan is dat het tegenover de 'totale markt' de 'totale planning' gesteld heeft."

Het kapitalisme presenteert zich nu als een alternatief, maar in feite is dat chantage, zegt Hinkelammert. Het kapitalisme is vernietigend en ons wordt voorgedrukt dat we in dit vernietigingsproces wel mee moeten gaan, omdat er niets anders is. Alternatieven zouden moeten gaan in de richting van het socialisme. Hinkelammert is daarin heel duidelijk. "Wanneer socialisme geen alternatief voor kapitalisme is, dan is er geen alternatief." En dat laatste is precies wat het kapitalisme wil bewijzen: zij vernietigt daarom alle mogelijke alternatieven. Kijk naar Nicaragua; de Amerikanen hebben de economie vernietigd en vervolgens stellen ze dat de sandinisten geen alternatief bieden.

Ik vraag me af welke mogelijkheden er nog zijn. In eerdere verhalen was Hinkelammert ook al uiterst negatief over organen als het Internationale Monetair Fonds en de Wereldbank. Toch pleit hij voor een democratisch gecontroleerde planning. Internationale organen, zo stelt hij, zijn tot nu toe niet in staat gebleken de vrije markt te controleren omdat ze geen daadwerkelijk interventietrecht hebben. Maar juist daaraan moet gewerkt worden. "Wanneer er verzet ontstaat tegen de consequenties van de markt, dan kan dit alleen maar effectief worden als het de staat dwingt in de markt in te grijpen. Ik kan een enorme

sociale beweging op de been brengen, maar ik heb een uitvoeringsmacht nodig die daarop reageert." Hij gebruikt het voorbeeld van de vernietiging van de Amazone. Als er geen instantie is die onder druk van bewegingen voor het behoud van dit gebied ook daadwerkelijk kan ingrijpen, dan gaat de vernietiging door. "De mensen die er wonen kunnen geen verzet plegen, indianen worden gewoon doodgeschoten, uitgeroeid." De interventie van staat of internationale organen moet gelegitimeerd worden, "maar dat laat de ideologie van de 'totale markt' nu juist niet toe, die beweert immers dat de staat het kankergezweel is."

Politieke organisatie

Als bedrijfspastor kom ik mensen tegen die het theoretisch met zo'n anti-kapitalistische houding wel eens kunnen zijn, maar zich vervolgens afvragen wat ze kunnen: moeten ze hun broodwinning dan maar opgeven? Kunnen wij in Nederland, die zelf ook profiteren van dit kapitalistische systeem, die vaak goede banen hebben en redelijk verdienen, méér doen dan het systeem aanklagen? Zijn wij niet allemaal gevangenen van dat systeem? Hinkelammert reageert aarzelend: "Het systeem is geen systeem dat over de werkelijkheid is heen gezet: het is in ons, in al onze sociale betrekkingen binnen gedrongen. Ik geloof dat het met individuele veranderingen beslist wel kan beginnen. Maar ik moet wel een sociale uitvoeringsmacht creëren die deze veranderde leefpatronen verankert."

Voor de redding van de tropische regenwouden is het zeker niet voldoende de menselijke waarden ten opzichte van de natuur te veranderen. Zo zit het ook met de problemen met het autoverkeer. Men kan zelf minder of geen auto rijden. Dat zijn op zich demonstraties van waarden, die een zekere betekenis hebben. Maar het zal de zaak nauwelijks wezenlijk verbeteren. "Als de politiek niet regelt in welk kader de auto wel en in welk kader de auto niet gebruikt mag worden, zullen leefpatronen nooit veranderen."

Ik vraag hem of het antwoord dus telkens 'politieke organisatie' is. "Ik geloof niet dat er op een andere manier op korte termijn ook maar iets zal veranderen. Ik neem aan dat de natuur-catastrofe van nu daartoe zal dwingen. Eigenlijk zou het meer voor de hand liggen dat sociale catastrofes daartoe aanleiding geven. Maar sociale catastrofes worden begrensd tot de Derde Wereld en die

laat men eenvoudig omkomen." Er komt een punt dat we een keer echt moeten bepalen hoe wij ons tegenover de werkelijkheid verhouden. Zeer optimistisch is hij in dit opzicht niet. Immers enerzijds probeert men de zaak onpolitiek te houden door te zeggen dat er niets aan de hand is, en anderzijds is de tendens tot privatisering ontzettend groot.

dat het werkelijke leven boven de lichamelijke uit stijgt. De mensheid heeft voor die mensen veel belangrijkere problemen dan die, die zijn lichamelijke leven aangaan. Maar je kunt je van de lichamelijke niet los maken door het lichamelijke leven van anderen te vernietigen."

Het gaat niet om abstracte zaken. Als voorbeeld neemt hij de schuldenproble-

Franz Hinkelammert: "De problemen die het kapitalisme niet oplost, worden steeds duidelijker: de werkloosheid, de onderontwikkeling, de schulden en in toenemende mate de ecologie."
(foto Solidaridad)

Werken aan de aarde

Bij al deze sombere gedachten vraag ik hem hoe hij en de mensen met wie hij werkt hun hoop levend houden. Hij zegt dat zijn denken daarover in verregaande mate bepaald wordt door de context van Midden-Amerika. Daar wordt de christelijke hoop uitgedrukt in zeer concrete beelden van een te veranderen wereld. Daar is opstanding zeer lichamelijk. "Maar in een maatschappij, waarin het leven een vanzelfsprekendheid is, waar de basisproblemen van eten, drinken en wonen voor een groot deel van de bevolking zijn opgelost, geloven mensen

matiek: in het Westen gaat het daarbij om de waarde 'dat ieder mens zijn schuld betaalt'. In naam van deze grote waarde worden drie continenten vernietigd. Deze waarde wordt niet meer op zijn concrete inhoud bevraagd: "Nee, het Westen int en leeft daar goed van, terwijl het ondertussen zegt 'och, het lichamelijke leven is niet belangrijk!'" Het staat lijnrecht tegenover het in het Onze Vader gebeden: "vergeef ons onze schuld, zoals ook wij anderen hun schuld vergeven."

Het christendom, zo stelt hij, is in wezen anticiperend: zo gauw men een andere wereld beschrijft, beschrijft men wat de huidige wereld zou moeten zijn. Maar in de loop van de geschiedenis heeft men er iets abstracts van gemaakt; men beschrijft de hemel zonder lichamelijke. Waarom? Omdat de antipatie van de nieuwe wereld niet tot verandering van de aarde leidt. Een hemel van zielen

Vervullingen

Als je het lijdensverhaal van Matteüs leest, zoals we dit jaar doen, dan valt het eigene van Matteüs redactie van die gebeurtenissen vaak weg achter het drama van degene die verraaden, gefolterd, snel berecht, en geëxecuteerd wordt. Het is het verhaal dat alle vier de evangelisten geven. En toch, ondanks het dramatische karakter van die gebeurtenissen, verwerken de vier het op een verschillende manier. Zij hebben verschillende bedoelingen met hun reportages. Misschien is dat niet het juiste woord. In feite zijn het verslagen, tegelijkertijd ook theologische en morele beschouwingen. Een van de eerste dingen die opvalt als je Matteüs met zijn waarschijnlijk informatievebron - Markus - vergelijkt, is dat het hele verslag doorspekt is met verwijzingen naar de Hebreeuwse heilige geschriften. Zo gebruikt Jezus bij zijn arrestatie geen geweld omdat hij machteloos zou zijn, maar om die geschriften te vervullen (Mt. 26, 53). Hij krijgt alssem te drinken in een niet direct door Matteüs vermelde verwijzing naar psalm 22. Matteüs vermeldt de prijs voor de 'verkoop' van Jezus als dertig shekels, de prijs voor een slaaf in Exodus (Ex. 21, 32). En als hij vertelt hoe Judas dat geld de tempel in smijt refereert hij naar een tekst van Jeremia. Hij maakt daarbij overigens een fout, de verwijzing is naar Zacharia H.13. Matteüs geheugen is blijkbaar niet onfeilbaar.

Dat alles maakt Matteüs' verhaal anders van dat van Markus. Hij wil aantonen hoe Jezus de oude voorzeggingen in de oude Torah vervult. Maar er is nog iets anders. Matteüs wil ook aantonen hoe Jezus het nieuwe, dat hij zelf invoert - de nieuwe Wet van zijn Geest - vervult.

In Matteüs' redactie van Jezus' passie wordt verschillende keren doorverwezen naar wat hij zelf eerder gezegd heeft. Tijdens dat hele relaas zijn er echo's te horen van wat Jezus preekte en bad. Jezus vraagt bij zijn arrestatie om de geweldloosheid die hij eerder aanbevolen had. "Steek uw zwaard weer op zijn plaats, want allen die naar het zwaard grijpen zullen door het zwaard omkomen", is het zich houden aan zijn woord: "Biedt geen weerstand aan je tegenstander!" (Mt. 5,39). Het weigeren om een eed te doen (Mt. 26,63) correspondeert met wat hij

bedoelde, toen hij zei: "Zweer nooit, noch bij God, noch bij de aarde of Jeruzalem!" (Mt. 5,34). Tijdens zijn doodsgang op het landgoed Getsemane bidt hij de derde bede in het gebed dat hij hen allen geleerd had: "Uw wil geschiede!" (Mt. 6,10).

Matteüs zet het lijdensverhaal in de context van het leven van Jezus, en in de context van de levens van hen die leven van Jezus' (verrezen) leven.

Matteüs benadrukt dit alles nog op een andere manier. En weer heeft het iets te maken met zijn redactie van de gebeurtenissen. Terwijl Markus in zijn veertiende hoofdstuk het lijdensverhaal geeft, direct naar Jezus in het dertiende hoofdstuk, apocalypisch het einde van de wereld aankondigt, last Matteüs tussen zijn voorzegging van dat einde door Jezus (hoofdstuk 24) en zijn lijdensverhaal (hoofdstukken 26 en 27) drie parabels in (hoofdstuk 25). (Mijn verontschuldiging voor het wellicht verwarrende gebruik van al die nummers van hoofdstukken.)

Twee van de drie parabels zijn alleen maar te vinden in Matteüs. Het zijn die van de dwaaze en wijze maagden (Mt. 25, 1-13) en van het laatste oordeel (Mt. 25,31-46). De derde parabel kunnen we ook bij Lukas vinden, hoewel in een ander verband. Het is die van de gebruikte en niet gebruikte talenten (Mt. 25, 14-30).

Matteüs vertelt zijn lezers op deze manier dat ze de tijd die ligt tussen dat wat Jezus overkwam en het komende einde van de wereld bij zijn tweede komst, waakzaam moeten zijn, zich op de 'eschatologische bruloft' moeten voorbereiden, hun giften goed moeten gebruiken, en met andere woorden intussen zelf het verrezen leven van Jezus moeten leven. Het is dat verrezen leven dat bij het laatste oordeel de goeden doet verschillen van de slechten. Of, om het in Matteüs' woorden te zeggen, het zal de schapen scheiden van de bokken. De nadruk van Matteüs komt zo te liggen, niet zoals bij Markus op het einde maar op de vervulling van de wet en de profeten, en de manier waarop de volgelingen van Jezus het nieuwe dat hij in deze wereld bracht in hun levens waarmaken, vóór dat einde komt.

Sjef Donders

zonder lichaam is een hemel die mensen er van weerhoudt te werken aan de aarde: het is de hemel van de kapitalist.

Levensmogelijkheden

Moet alles dan in termen van kapitalisme en anti-kapitalisme geformuleerd worden? Op die vraag reageert hij instemmend. Maar wat betekent dit alles in relatie tot de vrouwenstrijd? "Dat is niet gemakkelijk tezamen te brengen. Het patriarchale systeem en het markt-systeem overlappen elkaar voor een goed deel. Het marktsysteem is een autoritair systeem, en als autoritair systeem is het een patriarchaal systeem. Maar ze zijn natuurlijk ook niet simpel hetzelfde. Men ziet in het historisch socialisme dat het patriarchale systeem nooit is bekritiseerd: het heeft zich daar volledig gereproduceerd."

Vervolgens merkt Hinkelammert op dat het belangrijkste voor hem is "dat alle mensen kunnen overleven, en dat in humane betrekkingen en binnen een natuur die ook overleeft. Dit doel leidt tot kritiek op het kapitalisme, tot kritiek op het patriarchalisme en tot kritiek op het historisch socialisme." Het gaat hem er niet om of abstract socialisme in te voeren, en er evenmin om of abstract kapitalisme af te schaffen. "Ik moet levensmogelijkheden creëren en daaruit consequenties trekken ten aanzien van wat er aan de hand is in kapitalisme, socialisme en patriarchalisme."

Voor Hinkelammert is dit creëren van levensmogelijkheden telkens erg concreet. Daarom is hij anti-kapitalistisch. Dit is voor hem ook een geloofskwestie. "Het kapitalisme berust op het zeker stellen van levensmogelijkheden van enkelen door die aan anderen te ontnemen. Ik moet aantonen dat zulke mechanismen als markt en kapitaal direct verbonden zijn met de kansen van de wereldbevolking om te leven. Ik kan niet simpel zeggen dat alle mensen het recht hebben om te leven, wanneer ik niet aangeef wat dat voor het maatschappelijk systeem betekent. Doe ik dat niet dan vervalt ik in pure kretologie. Het probleem wordt pas zichtbaar wanneer we discussiëren over de vraag wat 'recht op leven' en 'behoud van de natuur' betekenen voor markt, voor kapitaal, voor de beslissings- en sturingsmechanismen van onze maatschappij. Bij een algemene vraagstelling is iedereen het altijd eens, maar het conflict wordt pas echt duidelijk in de vraag hoe we ons concreet verhouden tot de 'totale markt'."